
СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ А. ДЕ ТОКВІЛЯ

*Лазоренко Євген Юрійович,
студент 4-го курсу юридичного факультету
Чернігівського державного інституту права,
соціальних технологій та праці*

*Ми живемо в добу великої демократичної
революції; всі її бачать, але далеко не всі
її оцінюють однаковим чином.
Алексіс де Токвіль „Про демократію в Америці”*

Термін „демократія” походить з грецької мови та буквально означає народовладдя. У Стародавній Греції демократія визначалась як особлива форма організації держави, за якої влада належить не одній особі, і не групі осіб, а всім

вільним громадянам. На відміну від давньогрецьких та давньоримських філософів, які багато уваги приділяли тлумаченню та розробці поняття „демократія”, у середні віки, коли найкращою формою правління вважалася монархічна, теорії демократії не розвивались. До активної розробки демократичних ідей приступили у Новий час, що пов'язано, як з розвитком політичних відносин, так і з ранніми буржуазними революціями у Західній Європі.

У Новітній час теорії демократії удосконалюються і, наприклад, на думку П.Новгородцева: „демократія” – це перш за все свобода життя, свобода пошуків, свобода змагань поглядів та систем; це – рівність всіх перед законом, спільність й взаємність розвитку; і тому – всезагальне виборче право, це – самоврядування народу й залежність від народу влади [3, 154].

Отже пройшло не одне століття з часу виникнення терміну „демократія” і на сьогодні його тлумачать так: 1) формальне управління, політичний лад, за якого верховна влада належить народові; 2) форма, принцип керівництва яким-небудь колективом, за якого забезпечується активність і широка участь цього колективу у здійсненні всіх заходів [1, 213].

На сучасному етапі розвитку нашої держави дедалі частіше вживається термін демократія, що, на наш погляд, свідчить про його актуальність.

З огляду на це, у даній роботі ми здійснимо спробу проаналізувати погляди А. де Токвіля (1805-1853), який був і залишається визнаною постаттю в історії політичної думки саме завдяки значному вкладу в розробку теорії демократії.

За родом діяльності А. де Токвіль був істориком, соціологом, політичним діячем, членом багатьох академій. У 1832 р. перебуваючи в США з метою вивчення їх пенітенціарної системи (система закладів по виконанню кримінальних покарань – Євгеній Лазоренко), затримався там і почав вивчати становлення демократичного суспільства в новій, тільки-но заснованій демократичній державі – Сполучених Штатах. Результатом його дослідження стала робота „Демократія в Америці”, цінність якої, на наш погляд, полягає в тому, що вона заснована на власних спостереженнях її автора.

Потрібно відмітити, що праця А. де Токвіля за часів Радянського Союзу була заборонена, і це цілком зрозуміло, оскільки тоді панував тоталітарний режим, але ми живемо в інші часи та в іншій країні, і маємо можливість не тільки ознайомитися з працею А. де Токвіля, але й проаналізувати її.

Для кращого розуміння демократії в Америці треба зробити невеликий екскурс в історію заснування цієї держави.

На час боротьби за незалежність Сполучені Штати являли собою об'єднання тринадцяти колоній. Частина з них була заснована англійцями, які залишали Старий Світ, бо не були згодні з політикою свого уряду. Як правило, колоністи були пуританами (пуританізм є однією з течій протестантизму – Євгеній Лазоренко). Вони проповідували рівність між людьми, реформацію англіканської церкви у дусі послідовного протестантизму, виступали проти абсолютизму [1, 1004-1005]. Саме пуритани зі своїм способом життя в общинах, зробили вагомий внесок у розвиток демократії в Америці. Багато людей різного майнового стану тікали до Америки у пошуках нового життя. Всі ці фактори сприяли формуванню нового суспільства. „Тільки-но воно сформується, – зазначав Токвіль – воно саме починає впроваджувати більшість законів, звичаїв та поглядів, що визначають поведінку нації” [4, 53]. Так і сталося в Америці, коли вона здобула повну незалежність. Таким чином, першою й основною особливістю демократії в Америці є суспільний лад.

Наступною особливістю, на нашу думку, є їхні звичаї. Кожна людина, яка приїжджала до Америки, привозила з собою звичаї того регіону, де вона жила. Всі вони об'єднувались у певні громади, в яких розвивались, пристосовувались

всі звичаї, які і виокремлюють Сполучені Штати з поміж інших держав. Звичаї так тісно переплелися з демократією, що не можливо їх розділити. На першому етапі становлення демократії звичаї дуже впливали на неї, а потім вже демократія почала впливати на звичаї. Далі ми зазначимо ці особливості.

Не треба забувати і про таку специфічну ознаку як природні умови. З обох боків Америка оточена океанами, тому природних ворогів у засновників Нового Світу не було, а від так і не було значних воєн і революцій, які відбувалися на іншому березі Атлантичного океану у Європі, де хвиля за хвилею проходили революції.

Це найзагальніші особливості, які сприяли виникненню та розвитку демократії в Америці. Сформувавши своє суспільство, у переселенців з'явилася необхідність у владних структурах.

Структурна побудова владних органів в Америці проста в її розумінні, але в той же час складна в її побудові, і це є однією з вад цього устрою [3, 63]. Все суспільство в Америці умовно поділено на дві частини: суспільство або громада штату та суспільство всієї країни, яке охоплює всі громади країни. Це в свою чергу зумовлює існування і двох урядів, перший з яких – уряд штату – має вельми широкі повноваження (забезпечує задоволення всіх потреб суспільства); інший – уряд країни – сфера його діяльності обмежена (виконує загальнодержавні функції).

На першому рівні перебуває громада, далі – округ і, нарешті, - штат. Ми вже зазначали про пуритан. Саме вони, приїжджаючи до Америки громадами, запроваджували цю форму організації суспільства по всій Америці. Саме в громаді полягає сила свободи народу чого не вистачає іншим державам. Кожна громада має свої органи правління. Громада обирає зі свого складу виконавчу владу, посадових осіб, які б нею керували. Характерною ознакою останніх є вузька спеціалізація, подрібнення функцій (на будь-яку справу призначалися посадові особи: одні будували дорогу, інші – церкву). Кожний громадянин прив'язувався до своєї громади, оскільки він приймав безпосередню участь у її роботі. Його голос мав вагу, до нього дослухалися. Він був переконаний, що діяльність громади знайде безпосереднє вираження в його житті. Ще близько сотні років до А. де Токвіля, відомий американський політичний діяч Томас Пейн охарактеризував громаду так: „Громада створюється нашими потребами, а уряд – нашими пороками: перше сприяє нашому щастю, позитивно об'єднує наші благі пориви, друге ж – негативно, приборкуючи наші пороки; одне заохочує зближення, інше заохочує розбрат” [2, 382].

Округ створювався виключно в адміністративних інтересах. Влада округу мала досить обмежені повноваження, що поширювались на незначну кількість визначених задалегідь випадків. Правду кажучи, округ у політичному розумінні не існує. Штат має також номінальне значення як і округ, але дещо з розширеними повноваженнями, щоб рішення громад мали певний вплив і на весь штат. Штат в Америці являє собою зменшену форму організації влади в усій державі. Ми вже згадували про те, що в Америці існує два суспільства і два уряди. Що це означає? Сполучені Штати побудовані для нас звичним способом, тобто вони мають розподіл влади на законодавчу – Конгрес, виконавчу – Президент та судову – Верховний суд. Таку ж побудову мають і штати: законодавчий корпус представлено двопалатним сенатом; виконавча влада – губернатором; судова – місцевим, третейським судами. Між тим, потрібно зазначити, що всі вони існують не хаотично, а впорядковано, оскільки всі вони мають свої чітко визначені повноваження.

За теорією А. де Токвіля при владі знаходяться представники бідноти, тому закони й ухвали, які вони приймають, направлені на розвиток і добробут для більшості населення. Токвіль також зазначав, що закони в Америці схвалюються народом і для

народу. У Сполучених Штатах закон відповідає інтересам усіх. Можна подумати, що коли закон обтяжливий і більшість населення не відчуває його потреби на цей момент, то його чи то не приймають, чи то не користимуться йому. Американські закони часто-густо бувають незбалансованими й неповними. Коли вони непогані самі собою, їхньою великою вадою є часта їх зміна [4, 194]. Це результат того, що вони готуються і приймаються швидко. На перший погляд це може здатися вадою, але ми погоджуємося з А. де Токвілем, що це є перевагою. Порівнюючи законотворчу діяльність з аристократичною, то там кожне слово виважене, аристократія ретельно виношує свої думки, але вони спрямовані лише на задоволення меншості. Суспільство в Америці побудоване так, щоб можна було терпіти всі ті недбалі намагання у прийнятті невдалих законів з метою, щоб дочекатись благодатних наслідків загальної справедливості законів. Цьому безпосередньо найбільшою мірою сприяє демократична форма правління, незважаючи на всі її вади.

У Сполучених Штатах народ звик користуватися всіма своїми правами в повному обсязі. Це закладено в їх звичаях, культурі та традиціях. Через те, що вони мають велику кількість прав вони більшістю будують своє майбутнє, обираючи собі нових законодавців, ухвалюють закони. Саме поняття про права дозволило людям визначити, що таке всездозволеність та свавілля, воно допомагає їм бути незалежними. За А. де Токвілем усьому цьому сприяє демократія, оскільки саме вона передбачає панування більшості над меншістю, розвитку свавілля більшості. Але найголовніше це те, що в міру зростання населення країни американці не розширювали демократію, а поширювали сферу її застосування.

„Демократія доносить поняття прав до свідомості кожного громадянина, так само як і наявність майна робить доступним для всіх людей поняття власності” – зазначає А. де Токвіль [4, 199]. У цьому і полягає, на нашу думку, одна з найголовніших переваг. Звичайно, навчити всіх правильно користуватися своїми правами досить важко, але якщо це зробити, то держава лише виграє від цього. Звичайно, якщо люди відчують себе всесильними і будуть ставити себе вище закону це призведе до свавілля більшості – одного з підводних каменів демократії. Всесилля більшості породжує всесилля своїх обранців – законодавців та державних службовців, яке призводить до їх деспотизму та свавілля. Більшість без будь-яких вагань наділяє їх правами і з такою ж легкістю забирає ці права, але при цьому вони не задумуються над тим, що і з ними можуть так само вчинити. Якщо в Америці народ утратить свободу, то звинувачувати за це слід буде всевладдя більшості. Одним з видів протидії цьому свавіллю виступає суд присяжних, який є одним з видів народовладдя. Саме завдяки йому американському судовому відомству вдається поширювати те, що Токвіль називав духом законності, на найширші прошарки суспільства. Отже, суд присяжних, будучи надійнішим засобом здійснення влади народу, водночас найліпшим чином вчить народ користуватися своєю владою.

Що стосується причини існування демократичної республіки в Сполучених Штатах, то до них А. де Токвіль відносив: особливе становище, в яке американці потрапили з волі випадку та Провидіння; закони; звичаї та моральні принципи. Отже, що стосується першої причини, то ми вже на початку доповіді згадували про деякі особливості американської демократії це: і географічне розташування, і природа з її ландшафтами, різноманітність того суспільства, яке заселяло цю територію. Дещо хочемо зупинитися ще на одній з передумов появи демократії – великому просторі земельних ділянок, безкрайній пустельній рівнині. Ці простори по відношенню до кількості людей, не викликали між ними суперечок з приводу землі. Ця обставина є потужним чинником підтримання демократії. Що стосується другого чинника, то на ньому детально не будемо зупинятися, але зазначимо основні причини, які за Токвілем

сприяють підтриманню демократії: це федеральна структура, існування громадських установ, які роблять помірним деспотизм більшості, а з іншого прищеплює народові смак до свободи і вчать його жити в умовах свободи, і останнє це судова влада. Щодо звичаїв, то вони мають специфіку, яку їм надала демократія.

Безперечно, ці три основні причини сприяють встановленню і розвитку американської демократії вони знаходяться у взаємодії між собою, зумовлюючи одна одну, і ми повністю згодні з думкою А. де Токвілля про те, що якщо б було треба вказати на роль кожної з них, ми б зазначили, що географічне розташування менш важливе, ніж закони, а закони менш істотні, ніж звичаї. Закони та звичаї, створені американцями, не є єдино можливими в демократичному суспільстві „матеріалом” для побудови будинку під назвою „демократія”, але американці показали на своєму прикладі, що встановити демократію за допомогою останніх цілком реально.

На початку праці ми дослідили те, що спочатку суспільство впливає на демократію, а потім демократія починає впливати на інтелектуальний рух, почуття, звичаї та політичне життя суспільства.

Проаналізувавши працю А. де Токвіля, ми можемо зробити висновок, що інтелектуальний рух в демократичному суспільстві уповільнюється. Громадяни шукають відповіді на свої запитання самі у собі, при цьому вони керуються думками більшості. По мірі того як громадяни набувають дедалі більшої рівності й стають подібніші між собою, схильність кожного з них сліпо вірити якійсь людині зменшується, а нахил вірити масі при цьому зростає і громадська думка починає дедалі помітніше панувати над світом [4, 346].

Отже, невід’ємною частиною як інтелектуального руху, так і американської демократії є рівність. Перше, що спадає на думку про рівність, це те, що люди в цьому суспільстві не потребують нічого більшого від того, що надає їм громада, а саме рівність умов існування, відсутність класів, як це притаманно аристократичним державам. Коли люди так сильно прив’язуються до рівності, у них виникає любов до неї. Закономірно виникає питання чому саме рівність, адже існує й інший чинник – свобода? На це питання можна відповісти так, що свобода в тій чи іншій мірі притаманна майже всім державам і тому її не можна розглядати як визначальну рису демократичних держав у тому числі й Сполучених Штатів Америки, а можна відповісти і простіше, як це пропонує проф. В.С. Нерсесянц: „Радощі, що надаються рівністю, не потребують ані жертв, ані спеціальних зусиль. Щоб задовольнитися ними, треба просто жити” [2, 479]. На думку А. де Токвіля, люди тримаються рівності не лише тому, що вона їм дорога; вони глибоко віддані їй ще й тому, що вірять у вічність її тривання” [4, 407].

За часів демократії змінюються і звичаї. Найяскравіше це можна побачити на прикладі американської сім’ї. Сім’я увібрала в себе усі принципи демократії. Влада батька з часів аристократії змінилася. Тепер між батьком та сином відсутній принцип субординації, оскільки вони є рівними у своїх правах. Влада батька втрачає свою могутність. Старі звичаї вже своє віджили. У політичній діяльності люди об’єднуються в політичні, громадські організації та асоціації для задоволення своїх потреб. Підсумовуючи свої досліді А. де Токвіль писав: ”Сьогодні нації вже не можуть відмовитися від рівності, але від них залежить, вона приведе до рабства чи свободи, до освіти чи варварства, до процвітання чи злиднів” [4, 575].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що теорія демократії А. де Токвіля являє собою унікальний звід нових поглядів на демократію, які залишаються до тепер актуальними, оскільки він зміг проаналізувати та вивести вичерпний перелік вад і переваг демократичного устрою держави та прагнув вказати на небезпеку, яка пов’язана з демократією.

Нас захоплює в американській демократії те, що вони, як вправний еквілібрист, балансують над двома крайностями: свавіллям та анархією більшості та повним деспотизмом влади.

Хотілося б на завершення навести слова А. де Токвіля „... ті принципи, на яких ґрунтується законодавство американських штатів, принципи, що забезпечують громадський порядок, поділ і врівноваження влади, справжню свободу, ширю й глибоку пошану до законів, – ці принципи потрібні будь-якій республіці, вони мають бути спільними для всіх республіканських держав, і можна заздалегідь передбачити, що там, де їх не буде, республіка невдовзі перестане існувати” [4, 22]. Отже, на наш погляд, будь-хто, хто бажає побудувати демократичний лад у своїй державі, повинен по більшій мірі брати за основу теорію демократії А. де Токвіля, як „інструкцію цього будівництва”, а по меншій – хоча б ознайомитися з її основними ідеями.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
2. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. М. Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 736 с.
3. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. М.: „Наука”, 1991. – 317 с. <http://ru.philosophy.kiev.ua>
4. Токвіль, Алексіс де Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка.) Передмова Андре Жардена. – К.:Видавничий дім „Весвіт”, 1999. – 590 с.